

**GAUTENG DEPARTMENT OF EDUCATION/
SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION**

**POSSIBLE ANSWERS FOR : XITSONGA XA RIRIMI RA VUMBIRHI
NHLAWULO WA LE HANDI
(Papila ra vumbirhi)**

XIVUTISO XA 1

- 1.1 1.1.1 Loko u ri munhu u nga teki vutomi bya wena hinkwabyo u byi nyika munhu a ku tivelya. Dyondza munhu hikuva Xitsonga xi ri matino lawa i zenge; endzeni ka wona ya fihle swo tala. Dyondza ku hanya u ri na xihundla xa wena. (4)
- 1.1.2 Xinghungumani va vula xo chavisa lexi loko wo xi komba n'wana a chava kumbe wena munhu lonkulu wo hlangana na xona u chava; ku chava vanhu. (3)
- 1.1.3 Rito hamuta ri tirhisiwa kutlangisa n'wana loko a ha ri ntsongo kutani ri fananisiwa na Sathana loko a hi xungeta ni rifu; a ri languti ku ri u lontsongo kumbe lonkulu ri; nghena hi ku yiva. (4)
- 1.1.4 Sathana, hi yena a hi xungetaka hi rifu. (2)
- 1.1.5 Egondzweni (2)
- 1.1.6 Ku tsema tihunyi/ku rhotela tihunyi. (2)
- 1.1.7 (i) Ri kona eka munhu un'wana na un'wana; masiku na masiku hi ri ambarile. (2)
(ii) Hinkwenu hi ta fa; a ri hlawuli ndluwa ri siya hove. (2)
- 1.1.8 Ku ya emasirheni u ya vona maxaka. (3)
- 1.1.9 Munhu i xiharhi kumbe xilo xo chavisa xo biha hikuva vutomi bya hina byi helela loko hi fa; hambu u bihile wa fa; hinkwerhu ha fa. (5)
- 1.1.10 Munhu u lulamile loko a file; loko a hanya a nga lulamanga, u tlula hi munhu loyi a nga hanyiki; u kota ku ku dlaya a ri karhi a hleka a tiendla ongeti u ku rhandza swinene kasi a hi swona. Ntiyiso hi leswaku tshemba munhu loko a file, loko a hanya a nga ku dlaya a karhi a hleka. (3)
- 1.1.11 Vumunhuhato bya rito ntumbuluko. (2)
- 1.1.12 (a) Ndza pfumela hi ri chavela ku ri hi siyela maxangu. (3)
(b) Ndza pfumela ku ya vona lava nga hi siya emasirheni laha va nga vekwa kona. Leswaku vana va hina na va tukulu va hina vativa Lomu va kokwana va vona va nga etlela kona. Va n'wana va kumeka kumbe va velekiwa maxaka ya hina ri khale va lahliwile kutani vafanele ku yisiwa emasirheni ku va xitsundzuxo eka vona. (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [40]

XIYENGE XA B**XIVUTISO XA 2**

- 2.1 2.1.1 Se a ku ri vusiku. (2)
- 2.1.2 Ina a a lava ku hetisa vutomi bya nuna wa yena. (3)
- 2.1.3 A yima a tiyingisela leswaku hi swona kumbe a hi swona. (2)
- 2.1.4 (a) A hlamarile ku xihundla xi ta humela erivaleni. (3)
 (b) Matixisa a sungula ku tiendla ongeti wa rila kasi wa hamba. (3)
 (c) Matixisa a vula leswaku timhaka se ti ya eku biheni na kona swi nga leswaku rhengu ra yena ri helela empfhukeni. (3)
- 2.1.5 Hi kuma dyondzo ya leswaku loko u ri munhu u nga rhandzi wanuna u n'wi rhandzela swa le mandleni ya yena hikuva rin'wana ra masiku a wu tivi vuenti bya mbilu ya yena loko a karhi a tsala vun'wini bya yena loko a karhi a ku dyondza wena u ri wa ku rhandza kasi u le ku hlayeni ka swidyoho swa wena a nga kombisi. (3)
- 2.1.6 Nghozi hi leyi, xana Xixurhana a nga va a twe yini? (2)
- 2.1.7 Ndza kaneta; a va nga rhandzani; yena a lava leswaku Khumbuza a hetisa vutomi bya nuna wa yena a ta sala na rifumo. (3)
- 2.1.8 (a) C (2)
 (b) A (2)
 (c) C (2)
- 2.2 2.2.1 A va bula hi mhaka yo ya dlaya nuna wa yena a ta sala ni rifuwo. (2)
- 2.2.2 Khefi ya Bindzulani
 Vhengele ra Khitikani (4)
- 2.2.3 I ntirho lowu tikaka wa ku ya herisa vutomi bya munhu. (2)
- 2.2.4 Saleleni i n'wana wa vona wa mufana (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [40]

XIYENGE XA C**XIVUTISO XA 3
 NTLANGU**

NTLHONTLHO – CHAUKE W.R.

- 3.1 3.1.1 Eka nhlamulo ya wena kombisa ku hamba ka Dlamini hi mayelana ni mana wa wakwe, nsati ni n'wana. (6)
- 3.1.2 I Hosi Manghovo, a hlamula Dokodela Dlamini. Dokodela Dlamini a kucetela hosi leswaku yi nga pfumeli ku amukela nhlengeletano ya madokodela. (5)

- 3.1.3 (a) U vulavula ni hosi (Manghovo), a va ri ka Mkhulu. (3)
- (b) Va vulavula hi Dlamini. A a hundzukele tiko hikuva a tlakusile tihakelo ta yena, a nga ha va tshunguli hi xikweleti, a va byela ku hlamba va basa a a sungule vugangu. (4)
- (c) Hosi a yi n'wi vonangi nandzu eka swihehlo leswi Gaveni a a vilela hi swona. (2)
- 3.2 3.2.1 U mbeyetela mfundhisi endzhaku ka loko a sindzise ku famba ni n'wana wa yena Nyeleti. U tekele Xindlandlamuki mali ya yena a ala ku n'wi tlherisela. U chayise movha wa Ntlhava kambe a va yena loyi a a fanele ku riha. U vulavurise nsati wa Rikhotso ivi Rikhotso a n'wi ba kambe Rikhotso a dyiwa hi nandzu. U chayise mukhegula hi movha ivi a ya khana ehubyeni. (10)
- 3.2.2 (a) Mthovu. a byela Mufundhisi Ponani. (4)
- (b) Mufundhisi u bile Mthovu ivi nyimpi yi sungula, laha Mthovu a nga mbeyetela mufundhisi ku kondza a ya pota emaphoriseni. (3)
- (c) Mthovu a nga voniwangi nandzu hikuva va ri o vungunya; siku ra kona loko nandzu wu tengiwa a ri ri siku ro vungunya. Maahlulele lawa ya sorisa swinene hikuva swi tikomba onge nawu wu ni mahlo. (5)
- [40]

KUMBE

XIVUTISO XA 4

- 4.1 4.1.1 (a) Ku saseka ka mhaka – loko mukon'wana a twanana na vale ka nsati va n'wi rhandza va n'wi endla n'wana wa vona loyi va nga n'wi tswala handle ko venga mukon'wana, va n'wi tshemba. (5)
- (b) Ku biha ka swona – loko mukon'wana a tirhisa mavunwa eka nsati loko a vuya eka vona a vula leswaku leka vona ku dyiwa nyama ya xisuti, a fihla nyama loko nsati a vutisa a tsandzeka no n'wi byela ntiyiso wa mhaka. Loko a ku ingi ndzi ya vutisa eka n'wina a nga n'wi byeli ku ndzo tlanga kumbe ndza hamba. (5)
- 4.1.2 (a) Ku tshembana / ku rhandzana / ku twanana ----- Loko u ri n'wanuna mi nga tirhisi vuxisi a ku tirhisiwi leswi hi kona va nga ta aka. (3)
- (b) riendli (3)
- (c) vusiku / tlomuta / vupeladyambu (3)
- 4.1.3 Loko a ku ri mina nuna wansati loyi a ndzi ta tisola. Ndzi kombela ku rivaleriwa a ndzi nga ta pfumela leswaku a famba a dlaya vukati a tlhelela eka rikwavo a ndzi ta n'wi khongela ku va a twisisa. Ndzi tlhela ndzi n'wi tshembisa tilo ni misava. Ndzi tlhela ndzi titerisa vusiwaka eka yena ni va le ka vona a ndzi ta vula leswaku hi ya kona ndzi ya tisola ndzi vula leswaku a ndzo huha na yena leswi a nga nsati wa mina. Nyama ndzi dyile ndzi tlhela ndzi fihla a hi fambi hi ya teka lomu ndzi nga fihla cona. (11)

- 4.1.4 (a) - tinjiya ti sungula ku thamukathamuka.
 (b) - ku endla mali
 (c) - hundzuluxa munhu a va xilo xo fana ni ximanga.
 (d) - tlhaviwa hitlharhi ri nga nghoni ekhwinini. (10)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [40]

XIYENGE XA D

XIVUTISO XA 5

- 5.1.1 Ya Hukuri. (2)
- 5.1.2 J.C.I. eMurangweni. (2)
- 5.1.3 Xa ku kombela ku saleriwa na n'wana. (2)
- 5.1.4 Hoxa mali eka mvhilopho yo xava swakudya swa khisimusi. (4)
- 5.1.5 Vula leswaku bya karhata swinene naswona bya hlupha. (2)
- 5.1.6 Hlamalani. (2)
- 5.1.7 Nqhumathini. (2)
- 5.1.8 (a) Ku va munhu a ya tshama karhi wo koma evukatini (2)
 (b) Ku va u ri munhu u navela swinene evuton'wini (2)
 (c) A nga na loyi a nga ta byela yena. (2)
- 5.1.9 (a) majaha mambirhi (2)
 (b) tshama (1)
 (c) kwatisi / hlundzuki (2)
- 5.2 5.2.1 Ngwenya-nkelenge (2)
- 5.2.2 (a) Timhaka to nyanyisiwile hi loko a vona yindlu yi nga basangi ku fana ni masiku. (3)
 (b) Loko a vona swibye swo n'walala! (3)
 (c) Ku fa ka mbyana ya yena. (2)
- 5.2.3 Mbyana ya yena yi file enghozini ya movha; yi tlumbiwile hi movha yi fa. (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: [40]

NTSENGO LINKWAWO I [80]